

JAROSLAV PEREGRIN:

Člověk a pravidla. Kde se berou rozum, jazyk a svoboda

Praha: Dokořán 2011, 166 s.

V minulom roku sa na pulloch kníhkupectiev objavila zatiaľ posledná kniha J. Peregrina s názvom *Člověk a pravidla*. Ako naznačuje titul, ide o publikáciu, ktorá venuje zvláštnu pozornosť pojmu pravidla, pojmu filozoficky prítlačlivému, podľa mnohých dokonca fundamentálnemu pojmu vied o človeku. A má to byť práve tento pojem, objasnením ktorého sa ukáže cesta k objasneniu klasických filozofických otázok zhrnutých v podnadpise Peregrinovej knihy: *Kde sa berou rozum, jazyk a svoboda*. Hneď na úvod treba povedať, že Peregrin túto cestu len načrtáva, kniha je napísaná popularizačným, pomerne nenáročným štýlom s cieľom osloviť širšiu čitateľskú obec. To ju ale, prirodzene, ako odbornú prácu nemôže automaticky diskvalifikovať. Jasnosť a jednoznačnosť predložených myšlienok a argumentov je trvalou požiadavkou kladenou na akýkoľvek náučný text a ten Peregrinov ju poctivo splňa.

Kniha ponúka zasvätený pohľad na vybrané problémy filozofie a vedy, ktoré nejakým spôsobom súvisia alebo môžu súvisieť s pravidlami a ktoré ponúkaná perspektíva pomerne zaujímavým spôsobom osvetľuje. Základ tejto perspektívy predstavuje téza: Človek je tvor normatívny. Podľa Peregrinových slov treba uvedenú tézu (východisko ďalších úvah) chápať v kantovskom duchu, to znamená, že človek je tvor, ktorého činnosť usmerňujú pravidlá ním vytvorené; človek akoby sa dobrovoľne zväzoval príkazmi, ktorých opodstatnenosť mu nie je vždy známa. Takto vymedzená „podstata“ človeka podobne ako u Kanta nekonkuruje iným definíciami, podľa ktorých je človek bytosť rozumná, spoločenská, či dokonca symbolizujúca. Ide skôr o to, že z nastolenej perspektívy sa spomenuté alternatívne definície ukazujú v jasnejšom svetle. Kantovými myšlienkami Peregrin svoj text rámcuje: nielen na začiatku, ale aj na konci knihy spomína svet slobody, morálky, pravidiel, aby zároveň aspoň náznakom odkryl priestor možnej syntézy, ktorú sa v úvode zaviazal hľadať. Ide o syntézu klenúcu sa predovšetkým ponad názory Ludwiga Wittgensteina, Richarda Dawkinsa, Daniela Dennetta a Chrisa Knighta.

Prvú kapitolu Peregrin začína takpovediac zápletkou: V nadväznosti na Kripkeho a Goodmanove štúdie upozorňuje na zásadné problémy spojené s ľudskou schopnosťou rozpoznať a osvojiť si konkrétne pravidlá. Ďalej sa obracia na Wittgensteinove *Skúmania*, kde, ako je známe, Wittgenstein otvorene píše o nedokonalosti akéhokoľvek vysvetlenia (o možnosti interpretačného omylu) a kde napriek tomu pripúšťa *rozpoznávanie pravidiel* jazykovej hry. Náčrtom Wittgensteinových úvah o jazyku, ktorý je vzhľadom na Wittgensteinove deštruktívne sklony pomerne konštruktívny, si Peregrin takpovediac vypracúva filozofický pojem pravidla ako „*implicitného regulatívu správania*“. Ďalej obracia pozornosť na otázky ľudskej spolupráce, opierajúc sa o teóriu hier (väzňova dilema) a evolucionizmus Richarda Dawkinsa. Čitateľ sa tu oboznámi so zaujímavými koncepciami zdôvodnenia kooperačných pravidiel. Ďalšia koncepcia, ktorú Peregrin vo svojej knihe vysvetľuje, zas ponúka zaujímavý model fungovania ľudskej mysle. Ide o *emulačnú teóriu reprezentácie* predstavujúcu model organizmu, ktorý má schopnosť vyskúšať si správanie takpovediac nanečisto, t. j. v predstavách. Vzorce správania konštituované pravidlami môže podľa tejto teórie organizmus s emulátorom (s mysľou) testovať bez toho, aby ich reálne uplatňoval. Tým má byť aspoň čiastočne objasnený zdroj

ľudskej mysle, avšak podľa Peregrina to podstatné ešte len musí byť vysvetlené: Človek je totiž rozumná bytosť, operujúca nielen s predstavami, ale predovšetkým s pojmami a pozíciami.

Ďalšie úvahy o vzniku a statuse pojmového myslenia, ktoré podľa Peregrina predpokladá logický priestor vymedzený vzťahmi nezlučiteľnosti a vyplývania, možno pokladať za najzaujímavejšiu časť knihy. Aby bolo jasné, ako otázka propozícií súvisí s problematikou pravidiel, Peregrin poznamenáva: „*Ony logické vzťahy vyplývajú a neslučiteľnosti, ktoré jsou... za konštitúciu propozícií zodpovedné, jsou... vytyčeny námi, uživateli jazyka, v podobě pravidel, jimiž se řídíme při používání slov*“ (s. 82). Už tu sa črtá zaujímavá filozofická cesta, cesta od činnosti k logike, ktorou sa Peregrin necháva viesť. Vznik fundamentálneho logického vzťahu nezlučiteľnosti (ekvivalentný a azda trochu jasnejší termín je „princíp protirečenia“) sa podľa Peregrina konštituuje na základe schopnosti „budúceho človeka“ zviazať sa v určitej situácii pravidlami: „*Představme si projev A, který je nejprve spontánní reakcí na nějakou situaci, například výskyt nebezpečí, a který se pak... vyvine v něco, co je s výskytem této situace spojeno pravidlem – v tom smyslu, že je tento projev v případě výskytu oné situace brán za správný. Současně si představme jiný projev, B, který je spojen se situací, která nemůže nastat současně s tou předchozí, například se situací, kdy žádné nebezpečí nehrozí. Tím se projev A stane neslučitelným s projevem B – nikdy nebude správné tyto dva projevy činit zároveň*“ (s. 112). Uvedená explikácia je však problematická, pretože predpokladá vzťah nezlučiteľnosti, základ vytvorenia ostatných pravidiel, ktorý zároveň pomocou určitých *normatívnych postojov* „budúceho človeka“ vysvetľuje; záhada existencie rozumných bytostí tak, zdá sa, ostáva záhadou.

V závere Peregrinovej knihy napokon prichádza na rad posledná veľká téma: kultúra. Autor v tejto súvislosti konštatuje schopnosť človeka oslobodiť sa od prírody v kantovskom zmysle, to znamená, že človek má možnosť vytvárať pravidlá, a tým konštituovať virtuálny priestor, priestor slobody.

Bez ohľadu na ostatné, na tomto mieste opomenuté čiastkové témy Peregrinovej práce treba povedať, že jednu z najpodstatnejších explikatívnych dištinkcií knihy predstavuje opozícia *prírodný zákon – ľudské pravidlo*. Autor na viacerých miestach prízvukuje: „*Pravidlo se od přírodního zákona zásadně odlišuje tím, že může být porušeno*“ (s. 144). S tým potom súvisí aj názor, podľa ktorého pravidlá možno podrobiť kritickej reflexii a prehodnotiť ich (s. 130). Vzhľadom na to je však „pravidlo“ nezlučiteľnosti problematické a z čitateľského hľadiska pomerne máťúce, keďže toto „pravidlo“ kritickej reflexiu ešte len umožňuje a v procese jeho prehodnocovania sa samo prehodnocovanie stáva absurdným. Opozícia *prírodný zákon – ľudské pravidlo* sa v dôsledku toho zneprehľadňuje. Ak totiž neporušiteľnosť prírodných zákonov znamená napríklad to, že „*most v rozporu s přírodními zákony (to jest například na pilířích, které ho neunesou)*“ (s. 36) sa nikdy nepodarí postaviť, tak možno analogicky povedať, že neporušiteľnosť vzťahu nezlučiteľnosti znamená, že „propoziční obsah“, ktorý je v rozpore so vzťahom nezlučiteľnosti, sa nikdy nepodarí *myslieť*. Naznačené ťažkosti Peregrinovej dištinkcie *prírodný zákon – ľudské pravidlo* zrejme súvisia s tým, že autor newittgensteinovsky, hoci pochopiteľne hľadá „podstatu“, definičnú charakteristiku pravidiel. Jeho pokus, ktorý má byť spomínaným náčrtom syntézy, by sa však mal explicitne vyrovnáť s črtajúcou sa dištinkciou medzi (kantovským) *kánonom myslenia (princípy)* a ostatnými *pravidlami*. Pravda, môže sa s ňou vyrovnáť aj tak, že ju odmietne, ide teda len o návrh, ktorý vyplýva z istých ťažkostí čitateľa. Podobné ťažkosti môže mať čitateľ aj na

iných miestach. V kapitole *Spolupráce a pravidla* sa autor pýta, či platí, „že každý, kdo se řídí pravidlem, spolupracuje a že kdo spolupracuje, se naopak nutně řídí pravidlem?“ A vzápätí odpovedá: „Zatímco to první zřejmě můžeme přijmout bez větších problémů (řízení se pravidlem stěží může nebýt věcí spolupráce), přijmout to druhé by zřejmě znamenalo rozšíření pojmu pravidla daleko za meze, které má, když ho chápeme v našem kantovském smyslu“ (s. 59). Na inom mieste sa potom objavuje tvrdenie, ktoré môže čitateľa vzhľadom na to predošlé zmiast: „Spolupráce, jak už jsme viděli, je jednou stranou mince, jejíž druhou stranou jsou pravidla“ (s. 111). Podobne dezorientujúco pôsobí úvaha o fundamentálnych pravidlách ustanovujúcich „rolu človeka“, t. j. o morálnych pravidlách, kde Peregrin pripojil poznámku, že z jeho perspektívy sú Kantove kategorické pravidlá iba „limitním případem pravidel hypotetických“ (s. 137). Kantov hypotetický imperatív totiž predstavuje praktickú nevyhnutnosť možného konania ako prostriedku na dosiahnutie niečoho iného a zahŕňa teda aj podskupinu imperatívov, pravidiel, ktoré Kant v *Základoch metafyziky mravov* nazval *technické* a ktoré Peregrin vo svojej práci pokladá za *direktívy*; a direktívy nevytvárajú ani Knightov virtuálny svet, ani Kantov svet morálky a slobody – slovom, z Peregrinovej perspektívy to nie sú skutočné pravidlá.

Napriek uvedeným pripomienkam možno konštatovať, že J. Peregrin vo svojej knihe ponúka čitateľovi zaujímavý, a predovšetkým argumentatívny a zrozumiteľný filozofický text bohatý na myšlienkové experimenty, ktorý zároveň sprostredkúva niektoré zásadné koncepty súčasnej filozofie a vedy a ktorý uvádza do centra pozornosti tému hodnú rozvinutejšej diskusie. Peregrinova kniha je navyše dobrým základom takejto diskusie s cieľom filozoficky vypracovať načrtnutú *syntézu*.

Marek Mikušiak

Marek Mikušiak
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Šafárikovo nám. 6
818 01 Bratislava 1
SR
e-mail: marek.mikusiak@gmail.com